

XIX. YÜZYILDA İNGİLİZ GÖZÜYLE TÜRKLER!

Uygur KOCABAŞOĞLU

XIX. yüzyıl boyunca İngiltere'de yayınlanmış 45 süreli yayının incelenmesinden Türkiye ve Türklerle ilgili yazıların bir hayli bol olduğunu öğreniyoruz. Aslında bu ilgi ne yalnızca XIX. yüzyıla ne de yalnızca İngilizlere özgüydü. Tüm Batı alemi, Haçlı Seferleri'nden başlayarak Türkiye'ye ilgi duymuştur. Bu ilginin sonucu olarak Batı'da bir 'Türk imajı' oluşmuştur. Herhangi bir Batı ülkesinde yaratılmış olan Türk imajının olumlu ya da olumsuz görünüm almasında ise aşağıdaki etkenlerin rolü olduğu söylenebilir:

- Türkiye'nin Batı için yarattığı tehdidin büyüklüğü imajın olumsuzluğu ile doğru orantılıdır.
- Avrupa güçler dengesinde Türkiye'yi yanına ya da karşısına almak stratejisi genellikle imajın olumlu ya da olumsuz oluşunu belirler.
- Herhangi bir Batı ülkesinin Türkiye'deki çıkarlarıyla bu ülkedeki Türk imajının niteliği yakından ilgilidir.

•Türk/Türkiye imajı Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerindeki dalgalanmaları, özellikle gayri-müslim topluluklarla ilgili konulardaki iniş-çıkışları yansıtır.

XIX. yüzyıl, İngiliz entelektüelinin herşey ve herkesle ilgilendiği bir çağ olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz çıkarlarının da yüksek olduğu bir çağdı. İlginin yüksekliğini, yüzyıl boyunca yayınlanan 45 süreli yayının içeriğinden anlıyoruz. Britanya İmparatorluğu'nun orta ve yukarı sınıflarının okuduğu bu süreli yayınlarda, kadın sorunlarından Hıristiyan ahalinin durumuna, ülkenin doğal kaynaklarından arkeolojik zenginliklerine, iletişim ve ulaşım olanaklarından ekonomik ve ticari potansiyeline varıncaya kadar pek çok konuda 1.000'in üzerinde makale yayınlamıştır. Bu makalelerden bazıları bugün de okunmaya değer. Bu tür ilginç makalelerden kimi örnekleri bu sayıdan başlayarak sayfalarımızda bulacaksınız.

Mustafa Kemal

İstanbul'daki askeri okul, Mekteb-i Harbiye, kuruluşundan bu yana Türkiye'deki siyasal entrikanın beslendiği yerlerden biri olmuştur. Burada, uzaktaki yurtlarından gelen Arnavutlar, Boşnaklar, Araplar, Kürtler, Çerkesler, Türkler ve hatta Rumlar, Ermeniler ve Keldaniler bir araya gelirler. Bu genç subay

öğrenciler, geldikleri yerlerde, Sultan tarafından iltifatlar gören ve kendi alanlarında nerdeyse sınırsız yetkiye sahip güçlü ve varlıklı ailelere mensupturlar. Askeri okula geldiklerinde ırksal hiizlere girerler ve bunlar arasında Arnavutlar'la Makedonyalılar üstün kurnazlıkları ve bir tür Avrupalı *savoir*

faire'leri sayesinde hemen hemen her zaman galebe çalarlar. Özellikle enerjik bir hizip oluştuğunda o yılki tüm öğrencilerin üzerinde egemenlik kurular ve böylelikle de söz konusu hizip o yıl, İstanbul ve taşradaki siyasal mücadelelerde belirleyici bir rol oynar. Bu durum Abdülhamit'in istipdadının tüm fikirleri politikaya ve entrikaya yönlendirdiği 1898 sonrasında belirgin bir hal almıştır. 1908 Jön Türk Devrimi 1898 ve 1902 yılları arasında mezun olan subaylarca yönetilmiştir. Enver Paşa 1898'de mezun olmuştur; bu yılın subayları her zaman onun tarafından desteklenmiştir. Mustafa Kemal ise 1900 yılının yetenekleriyle öne çıkmış kişiydi. 1905 yılına kadar İstanbul'da kalarak, iki yıl daha kıdem sağlayan Erkânıharp Mektebi'ne girebilmek için başarısız girişimlerde bulunmuştur. Bu arada Enver, yalnızca Erkânıharp Mektebi'ni bitirmeyi değil, Almanya'da Türk subaylar için düzenlenen özel bir kursa katılmayı da başarmıştı. Enver, 1903 yılında Türkiye'ye döndü ve Makedonya'ya atanmayı başardı; Abdülhamit'e karşı hareketi örgütleyen Fethi Bey ve diğerleriyle ilişki kurdu.

Mustafa Kemal, Abdülhamit'e mi yoksa İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mi hizmet sunması gerektiği konusunda kararsızdı. Sonunda, aşağı yukarı her ikisinden de uzak kalmakla birlikte, 1908 Devrimi'nden kısa süre önce Cemiyet'e katıldı. Bu sırada bile, henüz yalnızca 27 yaşında olmasına rağmen, kendisiyle aynı yıl mezun olan subayları etkilemeyi başarıyordu. Enver'in ordu içindeki konumunun üstün bir hale geldiği 1909 yılından sonra, Enver ve arkadaşlarıncı gizlenemeyen bir kıskançlıkla karşılanıyordu ve Türk siyasetinin halen de başlıca etkenlerinden birisi olan o eski rekabet o zaman başlamıştı. Mustafa Kemal'in grubundan iki yıl daha kıdemli olan Enver ve

arkadaşları, 1909'dan 1914'e kadar, hem orduda hem de siyasette üstünlüklerin sürdürdüler. Bu rekabet, dışardan bakanlarca o kadar da kolay görünür bir şey değildi çünkü her iki grup da kendi kuklaları olan daha yaşlı Paşalar'ın ardında faaliyet gösteriyorlardı.

Balkan Savaşları sırasında Mustafa Kemal yetenekli bir asker olarak kendini gösterdi. Ancak O'nun şöhreti, orduda ya da politikada yetişmekte olan Enver'in koyu sofuluğuna göre, daha çok iyi yaşamayı seven bir adamın şöhreti idi. Bununla birlikte, subay çevrelerinde giderek genişleyen kişisel etkisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meclislerinde ağırlığını hissettirmesini sağlıyordu.

Gelibolu seferi ilk kez Mustafa Kemal'e şan ve şöhret getirdi. Küçük Anafarta'da iki sahra bataryası tarafından verilen sınırlı bir muharebe sayesinde tümeni, Anzak kolordularının ilerleyişini durdurmak başarısını gösterdi. Kendisi o sırada Yarbay'dı ama İstanbul'daki taraftarları bu başarıyı öylesine kullandılar ki, otuz beş yaşında Harbiye Nazırı olmak becerisini göstermiş olan Enver, kendi arzusuna rağmen, O'nu general rütbesine yükseltmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, O'nu, kuşkusuz orada vurulacağı ya da Ruslar tarafından esir alınacağı beklentisiyle, Kafkaslar'daki kolordulardan birine komutan olarak atamayı başardı. Yine burada da, 1916'de cepheye gelerek, tam bir geri çekilme halindeki ordunun komutasını ele aldı ve Türkler'in sağ kanadında akıllı bir direnişle Rus ilerlemesini durdurdu ve yeni şerefler kazandı. Türk ordularının başarısı yalnızca geçiciydi ve Doğu Cephesi'ndeki "Birleşik Komutanlığı" devralmak üzere İzzet Paşa gönderilmişti. 1918 yılında Amiral Calthrop'la Mütareke'yi yapan ve halen İstanbul'da Hariciye Nazırı olan kişi O'dur. İzzet Paşa, Erkânıharp Reisi olarak İsmet Bey'i birlikte götürdü. İsmet Bey

Yemen’de kendisiyle birlikte çalışmıştı ve daha sonra Harbiye Nezareti’nde Erkânıharp Reis Yardımcısı olmuştu. İsmet Bey Mudanya Konferansı’nda Türk delegasyonunun başıydı. Enerjisi ve duruma göre davranabilme yeteneği sayesinde, o sırada Altıncı Ordu Komutanı bulunan yönetilmesi zor Mustafa Kemal’le Başkomutan arasındaki barışın sürmesinde çoğunlukla başarılı oluyordu. Sağır İsmet, kendisini en parlak Türk subayı kabul eden Türk ordusu içinde çok sevilmektedir.

Rusya’nın dağılması ve Brest-Litovsk Antlaşması’ndan sonra Mustafa Kemal, İstanbul’daki dostları sayesinde Yıldırım Orduları Grubu’nun komutanlığına getirilmeyi başardı. Yıldırım Orduları Grubu, adını, Timur’a yenilen ünlü Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt’tan alıyordu. Bu ordu grubu, Filistin’deki İngilizlere karşı koymak niyetiyle kurulmuştu. Ancak Mustafa Kemal, 1918’in ilk aylarında Konya’da örgütlenmekte olan yeni ordunun buradan hareketini Suriye ve Filistin’deki başkomutanlık kendisine verilene kadar kabul etmedi. Bu ise Enver için hoş birşey değildi; çünkü yakın dostu (bir süre önce Rusya’da öldürülen) Cemal Paşa o sırada komutayı elinde bulunduruyordu.

Filistin’deki Türk ordularının bozgunundan sonra, 1918 Ağustos’unda Mustafa Kemal Sultan’a bir telgraf çekerek İtilaf Devletleri’yle ayrı bir barış yapmak üzere İstanbul’a çağrılmasını öneriyordu. Geliş koşulları, Enver’in görevden alınması ve kendisinin Harbiye Nazırlığı’na getirilmesiydi. Başkentteki kimi dostları, eğer oraya gelirse herşeyin istediği gibi olacağı konusunda kendisine gizli mesajlar gönderiyorlardı. Eylül başlarında yola çıktı ve dostlarının kendisine büyük bir karşılama düzenlemiş oldukları İstanbul’a ulaştı. Enver de akıllıydı ve eğer Nezaret’e karşı herhangi bir gösteri yaparsa

tutuklanacağı tehdidiyle Sultan’la görüşmesini önledi. Burada, Mustafa Kemal’in karakterinin uzun süredir bilinen bir özelliği öne çıkıyor. O da Enver Paşa da ihtirasları sınırsız adamlardır ama kişilikleri çok farklıdır. Enver’in, ılımlı ve neredeyse sofuca bir özel hayatı vardır. Duyguları yokmuş gibi görünür. 1915 yılında Ermeni tehcirine karar veren Türk Hükümeti’nde, “bu işte bir kötülük göremediği için” emri veren tek kişinin o olduğu söylenmektedir. Gençlik günlerinde Enver büyük bir vatan-severdi. Büyük bir kişisel cesarete sahiptir; Balkan ve Trablusgarp savaşlarında defalarca hayatını tehlikeye atmıştır. Ancak iktidara sahip olduktan sonradır ki kişisel ihtirası vatana karşı olan sevgisinin önüne geçmiştir ve 1914’ten itibaren yalnızca kendisi için çalışmıştır.

Mustafa Kemal çok daha çekici bir kişiliğe sahiptir ve zaafı daha fazladır. O da enerjiktir, büyük kişisel cesaret ortaya koymuştur ama muazzam enerjisi ve ihtirasına rağmen eğlence hayatından daha fazla zevk almaktadır. İktidar yarışında hemen hemen her zaman Enver’in zafer kazanmış olmasının nedenlerinden birisi de budur. 1918 Eylül’ündeki mücadeleleri sırasında Mustafa Kemal istediğini yapamayacağı kanısına kısa sürede ulaşmıştır. Kendisini teselli etmeye hazırlanmış ve Enver kendisine, çok yüksek maaş ve yolluklarla ve taraftarları arasından seçeceği istediği sayıda bir heyetle Merkezi Devletler nezdinde Olağanüstü Temsilcilik önerince bunu kabul etmiş ve 1918 Eylül’ünün ortalarında Viyana’ya hareket etmiştir. Mütareke görüşmeleri sırasında ve 1918 yılının sonuna kadar Orta Avrupa’da kalmıştır. Mustafa Kemal bundan sonra İstanbul’da iktidar için entrikalar düzenlemeye başlamış ve taraftarları, ılımlı milliyetçi bir programla ve Büyük Britanya ile yakın bir anlayış içinde eski Halaskâr Grubu’nu yeniden

örgütlemişlerdir. 1912'deki Halaskâr Grubu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bir *coup d'etat* ile devirmek üzere örgütlenmişti. Mustafa Kemal bu örgüt içinde etkili bir şekilde yer alma konusunda hiçbir zaman kendisini riske sokmamıştı ama şimdi 1919'da, eski İttihatçılar, muhalefet partileri ve Müttefikler arasında arabuluculuk için bunu yeniden canlandırma olanağını görüyordu. 1919'un başlarında İstanbul'daydı ve Harbiye Nazırı olarak atanmak için bütün nüfuzunu kullanıyordu. O zaman kendisiyle ilk kez tanıştım; kurnazlık ve kibir, aşırı ihtiras ve eğlence düşkünlüğünün bir karışımı olan kişiliğini anlamaya başladım. Kişiliği, söz götürmez derecede güçlüdür ve komutası altında çalışmış yüzlerce subayın kişisel bağlılıklarına güvenebilmektedir.

Mustafa Kemal'in belki de en hayret verici başarısı, gerici Sadrazam Ferit Paşa'yı, Jön Türkler'e karşı olan fanatik nefreti, Mustafa Kemal olarak kendisinin bir Jön Türk olmayışı ve eğer Anadolu'ya gönderilirse düzeni sağlayacağı ve Müttefikler'le iyi ilişkiler kuracağı konusunda ikna edebilmiş olmasıdır. 1919 yılının Nisan'ıyla Haziran'ı arasında Ferit Paşa ile pek çok görüşmesi olmuştur. Ben kendisini, bu görüşmelerden sonra Şişli'deki evinde sık sık ziyaret eder ve Türkiye'nin geleceği için umutlarını arkadaşlarına anlattığını dinlerdim. O sıralar, Ferit Paşa'ya ve İstanbul'daki Britanya yetkililerine, uzlaşıcı bir politikanın erdemlerini ısrarla anlatıyordu. Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin Trakya ve İstanbul'u elinde bulundurması koşuluyla, General Denikin'le uyum içinde Bolşeviklere karşı bir Türk ordusunu yönetmeyi öneriyordu. Türkiye'nin Arap topraklarının sıkıntısından kurtulduğuna sevindiğini söylüyordu. Sonuçta Ferit Paşa'nın kendisi, 15 Mayıs'ta Yunanlılar'ın İzmir'i işgal etmesi sonucu başgösteren heyecanı yatıştırmak için

Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinin arzu edilir bir şey olduğu konusunda Müttefik'lere ısrarlarda bulundu.

General Milne'nin uyarılarına ve kendisinin İstanbul'dan ayrılacağı gün 42 subaydan az olmayan bir karargaha izin verilmesi talebiyle gelmesi üzerine bizim dehşete düşmemize rağmen Anadolu'ya gönderildi. O sıralar İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiserliği, asıl olarak, Anadolu'daki Türk ordusunun terhis edilmesi ve silahsızlandırılmasının sağlanması sorunuyla meşguldü. Haberleşmenin yetersizliği ve Türk subaylarının kayıtsızlığını cezalandırmak için İngiliz birliklerinin yokluğu nedeniyle bu son derece zor bir iş olarak görünüyordu. Bununla birlikte, Ocak'la Mayıs 1919 arasında silahların dörtte üçü İstanbul'a gönderilmişti ve geriye kalanlar ise yola çıkarılmıştı. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak basmasıyla silahların gönderilmesi işi durdu ve Türk ordusunun yeniden örgütlendiği yolunda haberler gelmeye başladı. Karargahındaki çok sayıda subayın ve Erzurum'la Sivas'ta etrafında toplanan yüzlerce kişinin yardımıyla Anadolu'yu Yunanlılara karşı askeri savunma için hızla örgütledi. 1920 Mart'ında Britanya yetkilileri İstanbul'da pek çok tanınmış Türkü tutukladı ve Malta'da sürgüne gönderdi. Nisan ayında, Ferit Paşa'nın, Ocak'ta toplanmış olan Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasına izin verildi. Mebusların çoğu Ankara'ya kaçtılar ve orada o günden beri Müttefikler'in iradesine karşı çıkma konusunda Mustafa Kemal'le işbirliği içinde çalışan Büyük Millet Meclisi'ni kurdular. Bundan sonra Mustafa Kemal'in öyküsü Yakın Doğu'nun öyküsü oldu ve onun kişisel durumuna ilişkin birkaç söz mevcut durumu bir hayli aydınlatacaktır. Selanik'li bir ailedendir ve Selanik'li Türklerin çoğu gibi

damarlarında Arnavut, Rum ve Yahudi kanı vardır. Doğal olarak, Balkanlar açısından olaylara bakar ve tutkusu Türkiye'yi yeniden Balkan politikasında rol oynar bir duruma getirmektir. Rusları sevmez ve Bolşevikler'den çekinir. Koşulların zorlaması onu Moskova ile bir işbirliği politikası izlemeye itmştir. 1920 den bu yana Ankara'da pek çok, genellikle bilindiğinden de daha fazla Rus bulunmaktadır ve bunlar Büyük Millet Meclisi üzerinde bir hayli etkiye sahiptirler. Aşırı ılımlı bir unsur oluşturduğu söylenen Çerkesler sayılmazsa, Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi'ndeki tek rakibi Bolşevikler'dir ve O bunlara karşı

çıkmak yerine her zaman uzlaşıcı olmayı yeğlemektedir. Bolşevikler'in maddi ve manevi desteklerinden büyük ölçüde yararlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olması konusundaki baskılarını unutacağına benzememektedir. Mustafa Kemal'in ülkesinin selameti ve iyiliği için Büyük Britanya ile anlaşmak ya da Rusya'nın desteği ile Balkanlar'da egemenlik peşinde koşma uğruna bir kumar oynayıp oynamayacağını yalnızca olaylar gösterecektir.

J.G.B., *The Contemporary Review*, Cilt. CXXII (Kasım 1922), ss. 590-594.

